

Székely Iván

Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig

A reziliencia (*resilience*) a korai 21. század sokat használt tudományos kifejezésévé, szinte divatszavává vált, afféle panaceává, amely látszólag alkalmas minden rendszer működésének leírására, magyarázatára, a fennálló elméleti és gyakorlati problémák orvoslására, vagy még inkább olyan jolly joker fogalommá, amely a korszerű megközelítést igénylő olvasó és döntéshozó számára az aktuális tudományos és politikai diskurzusok szinte bármelyikébe beilleszthető. Chandler (2013a) szerint a rezilienciaalapú gondolkodás újfajta kérdéseket vet fel a bennünket körülvevő világgal kapcsolatban, Bourbeau (2013) szerint a reziliencia lényegi tartalmát használóinak többsége nem tárja fel, Ignatieff (2015) szerint a fogalom máris „túhasznált”, Neocleous (2013a) szerint pedig egyenesen „minden és bármi” is lehet.

A reziliencia azonban, divatos túlhasználtsága mellett is értékes, sőt megkerülhetetlen fogalma a korszerű gondolkodásnak, amely az ökológiától a biztonságtudományig, a politológiától a kormányzati stratégiáig, a gyermekpszichológiától a társadalomtudományokig számos területen termékenyítette meg az alap- és alkalmazott kutatások eszköztárát és megközelítését, a rezilienciaalapú stratégiák implementálása pedig több esetben bizonyítható gyakorlati eredményekkel szolgált.

A reziliencia is azon kifejezések közé tartozik, amelyeknek nincs pontos magyar nyelvű megfelelője, és ez egyúttal a fogalom hiányára vagy hiányosságára is utal. Korábban leginkább „ellenállóképességnek” fordították, a természeti és humán eredetű káros behatásokkal, változásokkal szembeni tűrőképesség, helyreállási képesség értelmében, és ebben a kontextusban többnyire pozitív értelemben terjedt el. Az ellenállás (rezisztencia) és a reziliencia azonban korántsem azonos fogalmak, noha vannak rokon vonásaik és gyakorlati alkalmazásukban egymás részét is képezhetik, ezért célszerű világos megkülönböztetésük – erre alább részletesebben is kitérünk.

Ha a magyar nyelvű tudományos diskurzusokban még nem is terjedt el a rezilienciaalapú megközelítés, számos gyakorlati alkalmazási területen már megjelent a fogalom használata, és konszenzus látszik kialakulni a latin eredetű szó magyaros átvételében. Így indokolt, hogy a tudományos és szakmai irodalomban is ezt az alakot használjuk.

A fogalom jelentése

A szó latin eredetű: *resilio* = visszaugrik, visszapattan, összehúzódik, zsugorodik,¹ valós és átvitt értelemben egyaránt. Azt várnánk, hogy a szó, kiterjesztett jelentéssel, az újlatin nyelvek szókincsének standard elemévé vált, ám mégis elsősorban az angol köznyelvben honosodott meg, és innen vált az angol nyelvű tudományos és politikai diskurzus divatos kifejezésévé. Természetesen a pszichológiai és más tudományos terminológia az újlatin nyelvekben is használja a reziliencia kifejezést (franciául *résilience*, spanyolul *resiliencia*, olaszul *resilienza* stb.), ezt például a vonatkozó Wikipedia bejegyzések² vagy a technikai szakszótárak szócikkei³ bizonyítják. Ugyanakkor az online elérhető angol-francia, angol-spanyol vagy angol-olasz általános szótárak nem találják az angol *resilience* köznyelvi megfelelőjét a másik nyelvben, vagy más fogalommal (esetleg éppen a rezisztenciával) azonosítják.⁴ Az angol szóhasználat azért is lényeges, mert a reziliencia-szemlélet elsősorban az angol nyelvű tudományos és szakirodalom révén terjedt el nemzetközileg, és a *Replika* jelen tematikus összeállításában szereplő, külföldi szerzők által írt tanulmányok is eredetileg angol nyelven íródtak.

A fogalom aktualitása természetesen időben változó volt az angolban is: az elmúlt évszázad értelmező szótáraiban hol megjelent, hol eltűnt igeként, főnévként vagy melléknévként.⁵

1 <http://dictzone.com/latin-magyar-szotar/resilio>

2 A francia Wikipedia (<https://fr.wikipedia.org/wiki/Résilience>) megkülönbözteti a mechanikai, a fizikai, a pszichológiai és a rendszerrezilienciát (amelyekből az első háromnak külön szócikket is szentel), a spanyol Wikipedia (<https://es.wikipedia.org/wiki/Resiliencia>) a pszichológiai, szociológiai, ökológiai, mérnöki, technikai rendszerbeli, a szervezeti kultúrára vonatkozó, a jogi és az urbanisztikai értelemben vett rezilienciát ítéli önálló kategóriának, ugyancsak három önálló szócikkkel, az olasz pedig a mérnöki, az informatikai, az ökológiai-biológiai és a pszichológiai rezilienciát különbözteti meg (<https://it.wikipedia.org/wiki/Resilienza>). Megjegyzendő, hogy a német szaknyelvben is meghonosodott a Resilienz kifejezés; a vonatkozó Wikipedia szócikk az ökológiai, szociológiai, pszichológiai, mérnöki, anyagtudományi, fogorvosi (!), jogtudományi, katasztrófavédelmi, urbanisztikai és menedzsment vonatkozású reziliencia kategóriákat emeli ki (<https://de.wikipedia.org/wiki/Resilienz>). Hasonló értelemben használt német kifejezések még a *Widerstandsfähigkeit* és a *Schlagfestigkeit* (bár mindkét kifejezés inkább az ellenállóság, mintsem a reziliencia szinonimája).

3 A műszaki tudományok és mérnöki ismeretek angol-spanyol nagyszótára (Castilla, 1958) az angol *resilience* szótát általánosságban az *elasticidad*, mechanikai értelemben viszont a *resiliencia* szóval fordítja: ez utóbbi egyúttal a reziliencia egyik elterjedt köznyelvi értelmezését is jelzi, amit még az oly emelkedett hangvételű kéziratában Ignatieff (2015) is részletes műszaki hasonlatként ír le a fémek és fémötvözetek hajlításiállóságának ismertetésével.

4 A Larousse online angol-francia szótára az angol *resilience* szótát az *elasticité* és *résistance* szavakkal fordítja, személyes karakterre vonatkoztatva pedig az *énergie* szóval (<http://www.larousse.com/en/dictionaries/english-french/resilience/607356>), az angol-spanyol szótár egyszerűen kifejti a fogalmat: *capacidad de recuperación* (<http://www.larousse.com/en/dictionaries/english-spanish/resilience/31467>), az angol-olasz szótárban a szónak egyáltalán nincs olasz megfelelője, a németek pedig, nem meglepő módon, saját kifejezést konstruáltak a fogalomra: *Unverwundlichkeit* (<http://www.larousse.com/en/dictionaries/english-german/resilience/35915>).

5 A két világháború közötti időszak Webster értelmező szótáraiban szerepel a *resile* ige (visszaugrik, visszatér eredeti helyzetébe) és a *resilience*, *resiliency* alakok is, ezzel párhuzamosan a *resist* ige (ellenéz, kiáll, harcol) és a *resistance*, *resistant* alakok is (Devlin 1938). A háború utáni Oxford értelmező szótárban csak a *resile* ige szerepel – az is kizárólag mechanikai értelemben –, a *resilience* kifejezés már nem, ugyanakkor a *resist* ige és *resistance* szócikkek bő kifejtéssel szerepelnek (Fowler 1951). A hetvenes években kiadott társadalomtudományi értelmező szótár (Reading 1977) nem tartalmazza sem a reziliencia, sem a rezisztencia egyik alakját sem. Az ugyanebből az időszakból származó modern angol értelmező szótár (Procter 1978) az ígét nem tartalmazza, a *resilience* és *resilient* szavakat viszont igen; az utóbbira két meghatározást is ad: 1. (anyag) képes visszaugrani a korábbi alakjába vagy helyzetébe, ha a nyomás megszűnik, 2. (élő dolgok) elég erős felépülni nehézségekkel, betegségtől stb.

A magyarországi rendszerváltás előtt alapvető forrásnak számító Idegen szavak szótára (Bakos, 1986) még nem tartalmazza a reziliencia szót, viszont tartalmazza a rezisztencia (= 1. ellenállás, 2. ellenállóképesség) és a rezisztens (= ellenállóképes) szavakat. Látható, hogy itt az „ellenállóképesség” értelmezése az ellenállásból (és nem a visszapatтанásból) származott. Az 1990-es évektől szerkesztői, kiadói és színvonalbeli szempontból egyaránt diverzifikálódó és egyre inkább az internetre települő magyar szótárak némelyikében már polgárjogot nyert a reziliencia kifejezés. A magát „Magyarország legjobb online idegen szavak szótáraként” hirdető Idegen Szavak Gyűjteménye szerint a reziliencia „rugalmas ellenállási képesség”.⁶ A nyelvészek által kezdeményezett és hivatalos támogatást élvező Szómagyarító weboldal a köznyelvi kategóriában javaslatot is tesz a reziliencia magyarítására: „*ruglat(osság)*”, amely javaslat eddig összesen tíz tetszést és egy nemtetszést váltott ki.⁷ A szócikk definíciót is ad, eszerint a reziliencia (ruglatosság) „rugalmas ellenállási képesség, azaz vmely rendszernek – legyen az egy egyén, egy szervezet, egy ökoszisztéma vagy éppen egy anyagfajta – azon reaktív képessége, hogy erőteljes, meg-megújuló, vagy akár sokszerű külső hatásokhoz sikeresen adaptálódjék”, illetve „ama tulajdonság/képesség, hogy az ember gyorsan vissza tudja nyerni eredeti, jó állapotát testi-lelki szenvedés illetve nehéz élethelyzetek átélése után”.

A fenti definíció több elemében korszerűnek tekinthető (a behatások sokfélesége, az adaptáció stb.), de a példaképpen említett idegen nyelvű meghatározások is többé-kevésbé azonos fogalmi kört rajzolnak körül. E meghatározások közös eleme, hogy létezik egy entitás, amelyet valamilyen külső (többnyire káros) behatás ér, ami megváltoztatja az állapotát, és ami után az entitás képes helyreállítani kiinduló tulajdonságait, visszatérni korábbi állapotához.

Reziliencia és rezisztencia

Mielőtt röviden megvizsgálánk azt, hogy a reziliens entitásnak mihez, hogyan és mikor kell visszatérnie, azonosítsuk a rezisztencia és a reziliencia alapvető különbségeit néhány illusztratív példa segítségével. Egy kőgolyó például remekül ellenáll mindenféle ütésnek, rúgásnak, anélkül, hogy tulajdonságai megváltoznának. Ezzel szemben egy futball-labda egy rúgás következtében alaposan deformálódik, de ha leesik és megáll a pattogása, ugyanolyan formájú és ugyanolyan rugalmas marad, mint korábban. (Természetesen a kőgolyó is széttörhet egy ponton, a labda pedig kilyukadhat, de ez már kívül esik a példa értelmezési tartományán.) A kőgolyó tehát mechanikai szempontból rezisztensnek, a futball-labda pedig reziliensnek tekinthető. Egy gyík, amely szembeszáll támadójával és megöli azt, rezisztens a támadással szemben, amelyik pedig saját farkát leszakítva elmenekül a támadó fogai közül és képes visszanyerni csonkolt farkát, biológiai értelemben reziliens. Egy tüntető vagy forradalmár, aki a barikádokon harcol, nyilvánvalóan az ellenállását demonstrálja, míg az a családfe, aki megtalálja a módját, hogy a meggyőződésével ellentétes rendszer korlátain belül saját értékeinek tartós megtartására nevelje gyermekeit, kulturális rezilienciáról tesz bizonyosságot. Az egyikük a hősiesség példáját mutatja, a másik az értékek átörökítését – mindkét stratégia természetesen lehet sikeres és sikertelen is: a forradalmár jeltelenül is feláldozhatja magát,

6 <http://idegen-szavak.hu/reziliencia> („Eredete: nincs adat, Forrás: nincs adat”)

7 <http://www.szomagyarito.hu/szocikk.php?id=3786>

a családfő pedig meggyőződésbeli önfeladásra kényszerülhet. A két stratégia között a választás néha drámai lehet.⁸

Az ellenállás esetében a külső behatás néha nyomot sem hagy az entitáson, sőt, az entitás akár válaszcspást vagy megelőző csapást is mérhet a külső erőre, a „támadóra”, míg a reziliencia esetében mindenképpen történik valamilyen kedvezőtlen behatás, változás, csak az érintett entitás képes a változást kiheverni, regenerálódni, esetleg a változást saját hasznára fordítani. Éppen ezért azok az egyének, társadalmi csoportok, amelyek nem érintettek a külvilág káros behatásaitól, például egy diktatórikus rezsim kényszerintézkedéseitől, vagy egyszerűen nem vesznek róluk tudomást, nem tekinthetők sem rezilienseknek, sem rezisztenseknek. Egy elszigetelt amazonasi indián faluközösség nem tekinthető sem reziliensnek, sem rezisztensnek a modern világ hagyomány-erodáló behatásaival szemben, hiszen a „felfedezésükig” vagy főképp az erdőirtás és bányászat megérkezéig számukra ezek az életviszonyok nem relevánsak.

A fentiekből a felületes szemlélő hajlamos lehet azt gondolni, hogy a vizsgált entitás és a külső káros behatás egy kételemű, dichotóm rendszert alkotnak, más szóval, a rendszer és a környezete egymástól független. Igen leegyszerűsített, kevés lényegi tulajdonságot mutató rendszerek redukcionista vizsgálata esetén a dichotómia fenntartható és jelentős magyarázó erőt képviselhet, azonban a bonyolultabb rendszerek, különösen az élő rendszerek vizsgálatában figyelembe kell venni egyfelől a rendszer és a külvilág kölcsönhatásait, másfelől a rendszer saját alkotóelemeinek belső kölcsönhatásait és különböző reagálásukat a külső hatásokra. Az ökológiában, a rezilienciakutatás egyik úttörő területén főként C.S. Holling munkássága jelentett alapot e komplex rendszerek stabilitásának és változékonyságának megértéséhez.

Társadalmi csoportok vagy egyének kulturális, ideológiai vagy életmódbeli rezilienciája esetén a reziliens viselkedés vagy stratégia vizsgálata nyilvánvalóvá teszi a különböző hatalmi szinteken állók kölcsönös függőségét, a kormányzók és a kormányzottak egymásra utaltságát, mintegy összjátékát. Magyarországon a Rákosi-, majd a Kádár-rendszerben a parasztság számos rezisztens és reziliens stratégiát alkalmazott az egyszerű túlélésre, paraszti értékeik megőrzésére, viszonylagos jólétük fenntartására, de amint azt Rév István (1996) a történetész dilemmájaként értékeli, „[m]íg a politikai és történeti elemzés sablonjai a hatalmon lévőket és a hatalomtól megfosztott termelőket örök szembenállásban láttatják, ezek a források inkább szoros összefonódásra, egymástól való függésre, egy Nagy Kapocsra utalnak”. Nehéz ma is megítélni, hogy a termelési adatok meghamisítása, a földterületek „eltüntetése” vagy az állszövetkezetek alapítása a parasztság bátor kiállásának vagy az apparátussal való összjátékszásának tekinthető-e inkább. Voltaképpen hasonló megállapításokat tesz James C. Scott (1996) is „az ellenállás hétköznapi formáinak” elemzésével a kínai parasztok és a kínai kommunista államapparátus viszonyának bemutatása során, noha a szerző éppen hogy az elnyomott osztályok rezisztenciájának, sőt osztályharcának rejtett formáit kívánja bemutatni művében. A társadalmi és egyéni reziliencia megítélése szempontjából azonban a legfontosabb az,

8 Hamlet emelkedett szavaival:

„Akkor nemesb-e a lélek, ha túri

Balsorsa minden nyűgét s nyilait;

Vagy ha kiszáll tenger fájdalomja ellen,

S fegyvert ragadva véget vet neki?”

(Shakespeare: *Hamlet*, III. felvonás 1. szín, Arany János fordítása)

hogy meddig tart az identitás, a lényegi értékek megőrzése, és hol kezdődik a (felismert vagy nem felismert) önfeladás, az elvtelen kompromisszumok megkötése, az értékek visszafordíthatatlan eróziója. Ennek megítélése nem egyszerű feladat sem az érintettek, sem a külső szemlélő szemszögéből.

A viszonyítási állapot

Ahhoz, hogy megítélhessük a zavaró vagy káros behatással érintett entitás helyreállási képességét, tisztáznunk kell, hogy mi a kiinduló állapot, mi a normalitás, és ehhez képest hova és milyen hatásokkal történik a visszatérés. A megítélés az elméleti konstrukciók vagy egyszerű mérnöki rendszerek esetén a kutató, a külső szemlélő hozzáállásától, fókuszától függ, humán rendszerek esetén viszont, ahol az érintett entitás (egyén, csoport, társadalmi alrendszer) maga is észlelheti és közvetlenül vagy áttételesen értékelheti is saját rezilienciáját vagy annak hiányát, egyúttal önreflektív jellegű is.

Először is meg kell határozni az érintett entitás lényegi alkotó jellemzőit, amelyek a reziliens viselkedés viszonyítási alapját adják. Egy fémötvözet mint egyszerű mechanikai rendszer esetén ilyen jellemző a rugalmasság: hányszor és milyen hatásokkal tud az ötvözetből készített rugó visszaugrani kiinduló állapotába úgy, hogy megtartsa alakját és alapvető rugalmasságát. Ha a viszonyítási alap eleve egy fejlődési tendencia – mint a Raab és szerzőtársai (2015) által kiindulásként használt Montpellier-féle heurisztikus modell⁹ (The Montpellier Panel, 2012) –, akkor a helyreállást nem a kiinduló állapothoz viszonyítjuk, hanem a fejlődés elvárt üteméhez, mintegy kipótolvá a káros behatás miatt elvesztett időszakot.

Bonyolultabb a normalitás megítélése komplex, például ökológiaivagy társadalmi rendszereknél. Longstaff és szerzőtársai (2010) a Resilience Alliance¹⁰ multidiszciplináris kutatószövetség által kidolgozott meghatározást tekintik mérvadónak, miszerint „a reziliencia egy rendszer képessége arra, hogy felfogja a zavaró behatásokat, változásokon menjen keresztül, ugyanakkor megtartsa a lényegi funkcióit, szerkezetét, identitását és visszacsatolási mechanizmusait”. Holling és munkatársai fellépése előtt az ökológiai rendszereket is lineáris, redukcionista módszerekkel vizsgálható rendszereknek tekintették a kutatók, ahol a helyreállást a káros változásokkal szembeni célzott beavatkozásoktól remélték. Holling felismerte, hogy egyrészt a rendszer alkotóelemeinek változási sebessége több nagyságrenddel is eltérhet egymástól, és így nem kézenfekvő a komplex változások észlelése, másrészt ezek az alkotóelemek egymással is bonyolult kölcsönhatásban állnak, és így a csak a gyors és radikális behatásokkal szembeni beavatkozások nem tervezett folyamatokat és állapotokat eredményezhetnek; harmadrészt pedig maga a rendszer, akárhol is húzzuk meg a vizsgálat horizontját, adaptív és változó, és így a helyreállását nem egy képelt kiindulási állapothoz kell viszonyítani.¹¹

9 Ez a modell az élelmszerbiztonsággal, illetve tágabb értelemben a mezőgazdasági termelés fejlődésével kapcsolatos, és a fejlődési ütem rezilienciáját ábrázolja sokkhatás esetén.

10 <http://www.resalliance.org/>

11 Holling és követői kimutatták, hogy az ökológiai rendszereknek egyenél több stabil állapotuk is lehet, ami tovább bonyolítja a viszonyítási alap kérdését. Ezt az állításukat kezdetben sokan cáfolták, és csak az 1990-es években vált elfogadottá.

A rezilienciakutatásban ezért elterjedt a kétféle rezilienciatípus – a meghatározható statikus kiindulási ponthoz való visszatérés és a változó, adaptív, tanuló rendszerek állapotaihoz viszonyítás – megkülönböztetése. A különböző területeken vizsgálódó kutatók eltérő elnevezéseket alkalmaznak a kétféle rezilienciatípus meghatározásában, de a megkülönböztetés lényegi kritériumai azonosak (1. táblázat).

1. táblázat. A reziliencia fajtái és attribútumai különböző szerzők és kontextusok szerint

Szerző	Rezilienciafajták			Kontextus
Holling (1998)	analitikus	integratív		ökológia
Hamel és Välikangas (2003)	statikus	dinamikus újrafelfedezés		üzleti modellek, szervezeti életciklus
Longstaff (2005)	mérnöki	ökológiai		biztonságtudomány
Folke (2006)	egyensúlyi állapot	újfajta normalitás		szocioökológia
Bourbeau (2013)	mérnöki	ökológiai	szocioökológiai	politológia, menekültkérdés
White és O'Hare (2014)	egyensúlyi	evolúciós		tértervezés
Raab et al. (2015)	visszapattanás	előrepattanás		megfigyelés

Bourbeau (2013) megkülönbözteti a reziliencia ökológiai és szocioökológiai típusát (ebben Folke nézeteit követi, aki szerint a legösszetettebb rendszer az emberi társadalmak és a környezet közös szocioökológiai metarendszere, amelyhez képes a csak ökológiai vagy csak társadalmi rendszerek vizsgálata szükségképpen leszűkítettebb). Bourbeau tovább bontja a reziliencia tipológiáját, és az alábbi öt multidiszciplináris kategóriát definiálja (2. táblázat):

2. táblázat. A reziliencia multidiszciplináris meghatározásai (Bourbeau, 2013)

	Fókusz	Az elemzés szintje	Meghatározás
Reziliencia (1)	Pozitív alkalmazkodás	Egyén	Az egyén képessége arra, hogy pozitívan „visszapattanjon” a viszontagságokból
Reziliencia (2)	Pozitív alkalmazkodás, folyamat	Egyén	Pozitív alkalmazkodást magába foglaló dinamikus folyamat jelentős viszontagságok között
Mérnöki reziliencia	Egyensúly, visszatérés a stabilitáshoz	Rendszer	Annak tanulmányozása, hogy mennyire mozdítható ki egy rendszer egy meghatározott egyensúlyi állapotából, hogy a zavaró behatás elmúltával még visszatérjen az egyensúlyi állapotába.
Ökológiai reziliencia	Zavaró behatás, szívósság	Rendszer	Egy rendszer képessége arra, hogy zavaró behatások között is fenntartsa folyamatban lévő funkcióit és kontrollmechanizmusait.
Szocio-ökológiai reziliencia	Erőteljeség, átszervezés, stabilitás	Rendszer	A zavaró behatások mértéke, amelyet egy rendszer még fel tud fogni, és megőrzi állapotát; a rendszer önszerveződésének mértéke és a rendszer tanulási és alkalmazkodási képessége kialakításának és fejlesztésének mértéke

Az idődimenzió

Amíg az általános rendszerelmélet nézőpontjából vizsgáljuk a rendszerek stabilitását, külső és belső kölcsönhatásait, entrópiáját, önszerveződését, adaptív tulajdonságait, addig a folyamatok időbeli lezajlásának üteme, időskálája önmagában kevésbé tűnhet fontosnak. Ha viszont ökológiai vagy társadalmi rendszereket vizsgálunk, mind a káros behatások, mind pedig az arra adott reakciók időbeli lezajlása fontos kérdéseket vet fel.

Az első esetben a lassú behatás vagy hosszú időn át elszorított stresszhatás időegység alatt indukált változása olyan csekély lehet, hogy ökológiai rendszerek esetén nem indítja be a reziliens reakciót, humán rendszerek esetén pedig esetleg az érintettek észlelési küszöbe alatt marad. Raab és szerzőtársai (2015) ez utóbbi jelenséget a megfővő béka metaforájával érzékeltetik: az emberek a számukra hátrányos változásokat – például szabadságjogaik csorbítását –, amennyiben azok igen lassan következnek be, hajlamosak egészen addig figyelmen kívül hagyni, amíg a hatás felismerése már túl későn történik meg ahhoz, hogy hatásos reziliens reakciók indukálhasson.

A második esetben a rendszer helyreállításának üteme lehet olyan lassú, hogy ez felveti a kérdést: vajon ez még a kiinduló rendszer-e vagy valami más. Ha egy természeti katasztrófa, például egy árvíz tönkreteszi a területen élők házait, földjeit, akkor a közösség nyilvánvalóan nem rezisztens az árvízzel szemben (azt például egy erős gátrendszer biztosíthatná), de ha a családok kiköltöztetése, házaik újjáépítése és visszaköltöztetésük gyors ütemben, mondjuk, egy éven belül megtörténik, akkor az érintett közösség nemcsak a fizikai környezet, hanem a közösségi környezet szempontjából is reziliensnek tekinthető. Ha viszont az újjáépítés évekig elhúzódik, közben a lakosság egy része elköltözik, a rokoni és munkakapcsolatok megbomlanak stb., akkor a közösség egy tekinthető reziliensnek, az idő múlásával pedig esetleg már nem is kíván a kiinduló állapothoz visszatérni. Egy háborús újjáépítés évekig, évtizedekig elhúzódhat, és az érintett társadalom nyilvánvalóan nem is a háború előtti, különösen nem pedig a háborús évek alatti állapotához akar visszatérni – kérdés, hogy a közben felnövekvő generáció az újjáépítést már egy új fejezetnek érzi-e az ország történelmében. A társadalmi kohéziót fenntartó kulturális gyökerek azonban lehetnek igen hosszantartó hatásúak, s így alkalmasak lehetnek egy közösség rezilienciájának demonstrálására. Swire (2015) némiképp sarkos megfogalmazása szerint ha a rendelkezésre álló idő végtelen, akkor végső soron minden rendszer reziliens, ha pedig nulla, akkor nincs idő a „visszapattanásra”. Swire szerint a római birodalomtól a „sötét középkoron” át a reneszánszig tartó időszak bizonyos szempontból egy hozzávetőleg 1200 éves ciklusú reziliens folyamatnak tekinthető – kérdés, hogy az akkor élő generációk tagjai is így tekintenek-e, vagy csak a mai történész perspektívájából tűnik ez a társadalmi átalakulás reziliens folyamatnak.

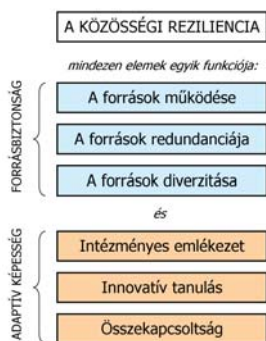
Ökológiai rendszerek egyes alkotóinak reziliens viselkedése – mint említettük – nagyságrendileg eltérő időskálán folyhat, s így kölcsönhatásuk eredményeképpen a kiválasztott rendszer egészének változásai is csak hosszú távon ítéltelők meg, ami a felgyorsuló társadalmi-politikai folyamatok, a korszerű informatikai eszközökkel támogatott adatgyűjtés, kommunikáció és a beavatkozásokat megalapozó számítások üteméhez képest egyre lassabbnak tűnhet. Az állat- és növényfajok szelektálásának, alkalmazkodóképességük tesztelésének folyamata – még laboratóriumi, azaz az ökológiai rendszer többi összetevőjét kizáró körülmények között is – lassú folyamat. Ha a viszonyítási állapotot az elérni kívánt vagy a populációk által mutatott képességek generációkon átívelően változó, fejlődő tulajdonságaihoz mérjük,

akkor a reziliens entitás eleve nem lehet statikusnak tekinthető. Az 1980-as évek elején egy magyarországi kutatóintézetben végzett kísérletben szelektált egérpopulációk testtömeg-növekedésének fejlődését vizsgálták (az egér ún. modellállatként szolgált a kísérletben). Az egymást követő generációk, mint várható volt, egyre jobb testtömeg-növekedési ütemet mutattak. Az 5. generáció azonban tévedés folytán jelentősen rosszabb minőségű táplálékot kapott, és így testtömeg-növekedési üteme visszaesett (éppen ez derített fényt a hibára). A kutató azonban nem hagyta abba a kísérletet, tovább szelektálta a populációkat, és a helyreállított táplálás mellett tovább mérte tulajdonságaikat. Meglepetésére a következő generáció nemcsak az „alultáplált” generáció egyedeihez képest mutatott fejlődést, hanem mintegy „átugrotta” a gyengén táplált generáció fejlődési ütemét, és kiugró javulással visszatért a korábban kirajzolódó fejlődési görbéhez (Müller 1981). Itt tehát egy kiválasztott tulajdonság tekintetében egy több generáción átívelő biológiai reziliencia mutatkozott a káros környezeti behatásokkal szemben.

Mérhető-e a reziliencia?

A reziliencia nyilvánvalóan nem kétállapotú fogalom, ami vagy van, vagy hiányzik, hanem számtalan foka, megnyilvánulási formája lehet, különösen a komplex rendszerek és az evolúciós típusú reziliencia esetén. A közösségi reziliencia kontextusában Longstaff és szerzőtársai kísérletet tettek a reziliencia aspektusainak és ezáltal megítélhetőségének egységes keretrendszerbe foglalására (Longstaff et al. 2010).¹² A két alapvető aspektus a szerzők szerint a forrásbiztonság és az adaptív képesség, és mindkét alapvető aspektus három-három alkotó szempontot tartalmaz (1. ábra).

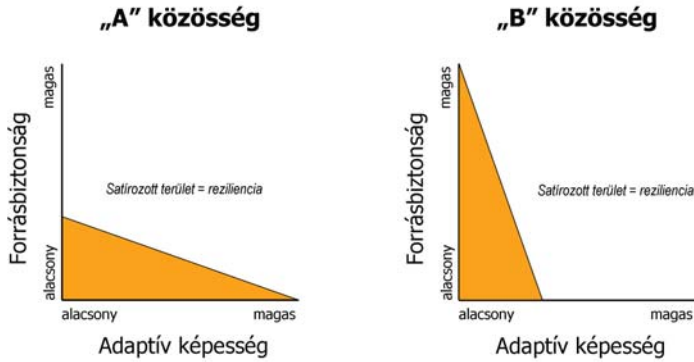
1. ábra. A közösségi reziliencia aspektusai (Longstaff et al. 2010)

Longstaff szerint a közösségi reziliencia tartományát a két alapvető aspektus érvényesülésének eredőjeként lehet meghatározni, amint azt a 2. ábra illusztrálja. Eszerint lehetnek reziliens közösségek, amelyek ugyan kevés erőforrással rendelkeznek, de adaptív képességük magas, és az olyan közösségek is lehetnek reziliensek, amelyeknek alacsony az adaptációs képessége, de erőforrásaik bősége kiegyenlíti az alkalmazkodási képesség hiányát.

¹² Megjegyzendő, hogy Longstaff eredetileg a biztonsági kutatások szemszögéből vizsgálta a reziliencia kérdéskörét, később vizsgálatait általános szintre is kiterjesztette. A hivatkozott tanulmány társszerzői között többségben vannak a biztonsági és terrorelhárítási szakemberek.

2. ábra. Forrásbiztonság és adaptív képesség (Longstaff et al. 2010)

A javasolt keretrendszer a reziliencia fokának egzakt mérésére ugyan nem alkalmazható közvetlenül, vitathatatlan értéke a közösségi reziliencia különféle aspektusainak és összetevőinek számbavétele és rendszerezése, amely aspektusok és összetevők mindegyikére példát is adnak a szerzők, mégpedig öt különböző közösségi területen: az ökológia, a gazdaság, a fizikai infrastruktúrák, a civil társadalom és a kormányzás területén. Ha összesítjük a szerzők által az egyes területekre megadott példákat, az alábbi komplex táblázatot kapjuk, amely alkalmas az egyes területek rezilienciavonatkozású jellemzőinek legalább példaszintű összevetésére.

2. táblázat. Longstaff et al. elemzései és példái összesített formában (Longstaff et al. 2010)

		A reziliencia területei					
		Ökológiai	Gazdasági	Fizikai infrastruktúra	Civil társadalom	Kormányzás	
A reziliencia aspektusai	FORRÁSBIZTONSÁG	Működés	felszíni talajréteg minősége	átlagos háztartás jövedelme	autópálya-hálózat minősége	helyi szükségletek, a szolgáltatások minősége	elszámoltathatóság, szolgáltatások nyújtása
		Diverzitás	életterek választéka, flóra, fauna	a munkaerő készség-csoportjainak választéka	energiaforrások választéka, vízienergia, gáz stb.	nonprofit szervezetek választéka	áthárított, többretergű kormányzás
		Redundancia	rendelkezésre álló terület	nagy üzleti vállalkozások száma	független vízforrások száma	népkehényhák, templomok száma	tartalék segélyhívó központ, folytonosság-tervezés
	ADAPTÍV KÉPESÉG	Intézményes emlékezet	evolúciós, genetikai alkalmazkodás	történelmi modellezés, előrejelzés	gyakorlott mérnökök száma	hosszú szervezeti élettartam	tudásmenedzsment-rendszerek
		Innovatív tanulás	alternatív táplálék felfedezése	új termékek tesztelése a piacon	kutatás és fejlesztés	új technológiák beépítése	képesség a jog és a politika megváltoztatására
		Összekapcsoltság	táplálékhálózatok, kapcsolatok a táplálékláncban	import és export mennyisége	információmegosztás	szervezetek közötti és köz-magán partnerség	intézmények együttműködése

Alkalmazási területek

A rezilienciaalapú gondolkodás egyik bölcsője és egyben kísérleti terepe az ökológia volt. A kezdeti éles szakmai viták után az 1970-es évektől kezdve a reziliencia mint megközelítés – különösen az 1. táblázatban bemutatott integratív vagy evolúciós típusú reziliencia – fokozatosan behatolt más tudományterületekre is, és megtermékenyítette e területek szemléletmódját. A diszciplínák tradicionális határain átnyúló hatás egyik ága az általános rendszerelméletben, illetve még ide sorolhatóan az ökológia heurisztikus elméleti modelljeinek kidolgozásában érhető tetten: ez utóbbi terület produktuma a Gunderson és Holling által kidolgozott „panarchia” modell,¹³ amely egységes rendszerben magyarázza a humán és természeti rendszerek átalakulásait (Gunderson és Holling, 2002), vagy ide sorolható a Costanza et al. (1993) által kidolgozott elmélet az emberi és természeti folyamatok leírását és megértését célzó különféle koncepciók egységes rendszerbe foglalására. A hatás másik ága különböző tudományterületeken és alkalmazott kutatásokban fedezhető fel, így például az antropológiában – ahol a Vayda és McCay szerzőpáros (1975) ennek alapján vitatta Rappaport elméletét, amely a Pápua Új-Guineában végzett kutatások eredményeképpen a kultúrát is egyensúlyi állapotnak írta le (Rappaport 1967) – vagy a tulajdonjog interdiszciplináris vizsgálatában (Hanna et al. 1996).

A rezilienciaalapú gondolkodás elérte a szervezetszociológiai és menedzsment tárgyú kutatásokat is – lásd például a már említett Hamel és Välikangas szerzőpáros (2003) tanulmányát –, és látványos karriert futott be a politológiában, a kormányozhatóság vizsgálatában, az urbanisztikában, különösképpen pedig a biztonságstudományokban és mindezek gyakorlati alkalmazásában. A reziliencia fogalma alkalmasnak látszott a váratlan, megjósolhatatlan, sőt elképzelhetetlen események és helyzetek menedzselésére, illetve az ilyen helyzetre adott reakciók utólagos értékelésére. Ignatieff (2015) a fukusimai katasztrófát ilyen elképzelhetetlen eseménynek tekinti: a pusztító földrengés, a szökőár és egy atomerőmű leolvadása külön-külön elképzelhető események, amelyekkel szemben a társadalom valamilyen szinten reziliens maradhat, azonban a három csapás együttes megtörténte az elképzelhetetlen kategóriába sorolható. Mégis, Ignatieff szerint a legtöbb emberi lény rendelkezik olyan kiaknázatlan belső erőforrásokkal, amelyek részben ösztönösek, részben tudatosak, de eredőjük ilyen vészhelyzetben is egy erős meggyőződés a társadalmi és politikai keretek érvényességében és abban, hogy a túlélés lehetséges ma is és holnap is.

Az államhatalom gyakorlása, a kormányozhatóság, a globalizációs jelenségek, a migráció, az erőforrások véges volta, a terrorfenyegetettség és katasztrófaelhárítás mind olyan problémákkal szembesítették az elméleti szakembereket és a hivatalos szerveket, amelyek egyik lehetséges megoldásával a reziliencia vezérlő elvévé emelése kecsegtetett. Számos politikai dokumentum, háttér tanulmány alapozza nézeteit a közösségi reziliencia elvére; brit és nemzetközi példáit lásd Raab et al. (2015), Bourbeau (2015) és mások elemzéseiben. E megközelítés radikális kritikáját jól foglalja össze Neocleous vitacikke (2013a), amelyet a

13 A „panarchia” elképzelés mint a világ egészének működését magyarázó koncepció – amit későbbi kritikussai költői és romantikus elképzelésnek tartottak – már a 19. század közepén megjelent (Puydt 1860), és azóta is jelen van a társadalmi struktúrák és kormányzási formák radikális kritikái, anarchista, utópisztikus és antikapitalista filozófiai spektrumában, lásd <http://www.panarchy.org>. Gunderson és Holling heurisztikus modellje az egymásba ágyazott, különböző időskálán és hatásmechanizmussal zajló adaptív megújulási ciklusok kölcsönös egymásra hatását ábrázolja, illetve magyarázza, lásd Folke (2006: 258).

Resilience című folyóirat indításakor írt, és amelyben a reziliencia általános elvvé emelését a „képzelőerőt gyarmatosító” projektnek, a folyóiratot és főszerkesztőjét pedig voltaképpen konjunktúralovagoknak nevezi. David Chandler, a főszerkesztő visszafogott válaszában védelmébe veszi a rezilienciaalapú gondolkodást, de ezzel sem győzi meg azokat – köztük a viszontválaszt író Neocleoust (2013b) –, akik szerint a reziliencia hangsúlyozása nem egyéb, mint a felelősség áthárítása a közösségekre, ha a központi szervek nem tudják ellátni feladataikat, vagy ha legitimálni akarnak valamilyen illegitim beavatkozást a közösségek életébe. Ezt a nézetet képviseli például Slater (2014) írása, amely radikális társadalomkritikát tükröz, és számos példát hoz fel az urbanisztika területéről, többek között egy illusztrációt egy New Orleans-i civil plakátról, amelynek szövege így hangzik: „Ne nevez többé reziliensnek! Mert mindig, amikor azt mondd, hogy „Ő, ők reziliensek”, ez azt jelenti, hogy már megint valamit csinálni akarsz velem”.¹⁴

Chandler a tudományos diskurzus szintjén is vitában áll azokkal, akik a neoliberalizmus és a rezilienciaalapú gondolkodás viszonyát másként képzeli el. A jelen tematikus összeállítás jól demonstrálja az eltérő álláspontokat: Chandler tanulmányában a rezilienciaalapú kormányzást a neoliberalizmust felváltó, szükségszerű fejleménynek (Chandler 2015), míg Joseph (2015) éppen hogy a neoliberalizmus kurrens formájának tekinti.

Bourbeau szekuritizációs nézőpontból a reziliencia három típusának megkülönböztetését javasolja: reziliencia mint fenntartás, reziliencia mint marginalitás és reziliencia mint megújulás. A három típus jellemzőit Bourbeau (2013) nyomán a 3. táblázatban foglaljuk össze.

3. táblázat. Reziliencia szekuritizációs nézőpontból – tipológia (Bourbeau 2013)

Típusok	Fókusz	Diskurzusok és a gyakorlat	Eredmény	Nemzetközi migráció
Reziliencia mint fenntartás	Állandóság és stabilitás keresése	Többnyire összehangolt	A nemzeti identitás megszilárdulása; a közösségi emlékezet politikai felhasználásának újjáéledése és/vagy előretörése; a létező ágensek hatalmi viszonyainak megszilárdulása	Menekültek érkeznek hajókon, ami a társadalom biztonsági problémájaként interpretálódik; potenciális veszély a társadalmi kohézióra, ha nem történik semmi
Reziliencia mint marginalitás	Marginális kiigazítások	Többnyire nem összehangolt	Csekély változtatások, amelyek alapvetően nem kérdőjelezzik meg a politikát; a normák vagy a társadalmi struktúrák keretein belüli válaszok	A bevándorlási politika egészének át nem gondolása; az uralkodó diskurzusok kiemelik, hogy a jelen bevándorlási politika sikeresen tud alkalmazkodni
Reziliencia mint megújulás	Erőfeszítések a társadalmi struktúrák átalakítására	Többnyire összehangolt	Az adott politika vagy társadalmi struktúra átalakítása; feszültség (és potenciális változás) az ágensek hatalmi viszonyaiban; a közösségi/társadalmi emlékezet csekély mozgósítása	A bevándorlási és állampolgársági politika mélyreható reformja; a hajókon érkező menekülteket úgy tekintik, mint esély a társadalmi újrakezdésre

14 https://www.opendemocracy.net/files/image001_4.jpg

Bourbeau nemzetközi migrációra vonatkozó példája a mai magyarországi (és európai) olvasó számára különösen aktuális lehet.¹⁵

A gyakorlatorientált kutatások példája a svájci és szingapúri egyetemek és kutatóintézetek együttműködésével folyó Future Resilient Systems (FRS) projekt,¹⁶ amely a kritikus infrastruktúrák rezilienciáját vizsgálja, nemcsak a fizikai, hanem a szociotechnikai rendszerek szintjén is. Ebbe beleérti magát a megkonstruált rendszert, annak szervezeti működését, valamint a rendszer használóit is. A projekt mintegy 40 doktorandusz és közel 30 posztdoktori kutató munkáját involválja, és az elméleti kutatások mellett egy konkrét terület, az energiaellátási rendszerek rezilienciáját vizsgálja, ezenfelül kísérletet tesz egy rezilienciametrika kidolgozására is. Természetesen a nagy technológiai szállítók és szolgáltatók sem akarnak kimaradni a reziliencia vonzasköréből: vizionáriusaik és kutató részlegeik elsősorban a döntéshozókat akarják meggyőzni tudásuk nélkülözhetetlenségéről, termékeik és szolgáltatásaik alkalmasságáról a kívánatos jövő felé vezető úton. Dokumentumaik általában rövidiek, vezetői összefoglaló jellegűek, ismert szerzőket és publikációkat idéznek, egyszerű idomokból álló, könnyen értelmezhető ábrákat tartalmaznak. A Cisco internetes üzleti megoldásszállító csoportja (IBSG) például Fehér Könyvet jelentetett meg (Cho 2011), amelyben egy reziliens társadalom építőkockáit rendezi menedzsmentszemléletű rendszerbe.

Jó dolog-e a reziliencia?

Az eddigiekből úgy tűnhet, hogy a reziliencia eredendően „jó dolog”, és mindig pozitív konnotációt hordoz, ellentétei pedig – merevség, alkalmazkodásra képtelenség stb. – pejoratív értelműek. A rendszer állapotát megváltoztató behatást hajlamosak vagyunk eleve károsnak, „rossz dolognak” tekinteni, a helyreállási képességet pedig előnyösnek. A reziliencia azonban értéksemleges fogalom, és a külső szemlélő értékrendje és érdekei határozzák meg pozitív vagy negatív aspektusait.

Egy gazdasági válság számunkra, érintettek számára egyértelműen káros behatásként jelenik meg, azonban versenytársaink vagy ellenségeink gazdasági válsága számunkra hasznos, ellenségeink fokozott rezilienciája pedig káros. A válság az ország számára káros ugyan, de az evolúciós reziliencia révén akár hasznot is húzhat belőle: megszabadulhat elavult infrastruktúrájától, gazdasági szerkezetét modernizálhatja, amit a válság nélkül esetleg nem tenne meg. Továbbmenve, maga a válság sem egyértelműen káros a gazdasági élet minden résztvevője számára: egyes szektoroknak akár jó is lehet, mert kiegészítő forrásokhoz juthatnak, bizonyos vállalkozások és egyének pedig, közismert módon, hasznot húznak a válságból és meggazdagodva kerülnek ki a válságtól sújtott időszakból. Ugyanez vonatkozik a háborúkra és a humanitárius katasztrófákra is, amelyeknek mindig megvannak a haszonélvezői. Ezen túlmenően pedig több szerző is egyetért abban, hogy egyes előnytelen rendszerek megváltoztatása, fejlesztése igen nehézé válhat éppen a meglévő állapot erős rezilienciája miatt (Folke 2006:259).

¹⁵ Ebből a szempontból kiemelt figyelmet érdemel Bourbeau (2016) előkészületben lévő kézikönyve, amely külön fejezetet szentel a reziliencia kérdésének, de a migráció szinte minden aspektusát tárgyalja. Tartalomjegyzékét lásd http://philippebourbeau.net/uploads/3/5/3/2/3532952/bourbeau_-_handbook_migration_security_preliminary_contents.pdf.

¹⁶ <http://frs.ethz.ch/> – A két ország együttműködése ezen a területen nem véletlen: mindkettő kis földrajzi területű jóléti állam, innovációvezérelt gazdasággal és az infrastruktúráról való fokozott függőséggel.

Egy autoritárius vagy diktatórikus rezsim (vagyis demokratikus jogállami értékrendünk szempontjából egy „rossz” rendszer) is jelentős rezilienciáról tehet bizonyosságot. Nathan (2003) önkritikusan tekint vissza azokra a megalapozatlannak bizonyult várakozásokra, amelyeket a nyugati Kína-szakértők és demokráciaelméleti elemzők tápláltak az 1989. júniusi Tienanmen téri eseményeket követő időszakban. Úgy ítélték meg, hogy a Kínai Kommunista Párt belátható időn belül összeomlik, és az ország a nyugati értelemben vett demokratizálódás útjára lép. Véleményüket arra alapozták, hogy az autoritárius rendszerek eredendően sérülékenyek a gyenge legitimáció, a kényszerítéstől való túlzott függés, a döntéshozatal túlzott centralizációja és a személyes hatalom dominanciája miatt. Ezzel szemben a kínai politikai rendszer figyelemreméltóan reziliensnek bizonyult, gazdasági, politikai, sőt társadalmi téren is és látványos eredményeket produkált. Ennek okait Nathan az intézményesedésben látja: a hatalom öröklődése növekvő mértékben szabályvezérelté vált, a politikai elit előmenetelében növekvő szerepet kaptak a személyes érdek a pártfrakciók érdekeivel szemben, megtörtént a rezsim intézményrendszerének differenciálódása és specializációja, és létrejöttek a politikai részvételt biztosító intézmények, ami vonzóbbá tette a részvételt a tömegek számára.

A magyarországi Kádár-rendszer is nagyfokú rezilienciáról tett tanúbizonyságot egészen az 1980-as évtized utolsó harmadáig, mind nemzetközi gazdasági és politikai téren, mind a különböző társadalmi rétegekkel, csoportokkal való viszonya terén. A kezdeti „aki nincs velünk, az ellenünk van” megközelítés inkább rezisztenciát mutatott, míg az „aki nincs ellenünk, az velünk van” hozzáállás – propagandisztikus elemeit leszámítva is – a reziliencia jeleit mutatta. Természetesen nemcsak „a rendszer”, vagyis a pártállami struktúra és ideológia volt reziliens, hanem számos szempontból egyes társadalmi csoportok és egyének is, akik megőrizték mozgásterük, viszonylagos jólétük, és ami a legfontosabb: identitásuk lényegét.¹⁷ Majtényi György (2015) itt közölt tanulmányában a kirekesztett társadalmi csoportok rezilienciáját vizsgálja az államszocialista Magyarországon: a korabeli szegénység- és cigányvizsgálatokhoz kapcsolódóan született mélyinterjúk segítségével elemzi a kizárt közösségek közösen kialakított szokásrendszerét, nyelvezetét, szimbólumrendszerét, ami lehetőséget nyújtott számukra a központosító hatalom ideológiájától való eltávolodásra.

Más szerzők az uralkodó nyugati értékrend szerint pozitív társadalmi berendezkedésnek tekintett demokrácia rezilienciáját elemzik. Burnell és Calvert (1999) a politikai elemzők „minősített pesszimizmusát” vizsgálják, és megállapítják, hogy a demokratikus fejlődés minden sikere ellenére a demokratikus berendezkedésű rendszereket számos veszély, erőzítő és krízis fenyegeti, rezilienciájukat gyakorta nehezen megfogható elemek, hiték, meggyőződések és emlékek táplálják. Greskovits (2015) Kelet-Közép-Európa új demokráciáinak két negatív jelenségét, a „kiüresedést” (a politikai részvétel csökkenését) és a „visszacúsúszást”

17 A hivatalos (vagyis a rendszer fenntartásában érdekelt) és az ellenzéki (vagyis a rendszer megbuktatását kívánó) aktorok együttélésének sajátos példája volt régióinkban a lengyel szamizdat kiadványok egyik típusának, a Szolidaritás által kiadott illegális postabélyegeknak a sorsa. Ezek a tiltott bélyegek nem hamisítványok voltak, hanem nyíltan a Szolidaritás mozgalom nevét és logóját viselő kiadványok, amelyeket illegális műhelyekben grafikusok és nyomdászok készítettek, és amelyeken a címletük, vagyis az áruk is fel volt tüntetve. A mozgalom támogatói a címlet áráért megvették a bélyegeket a terjesztőktől, és a Szolidaritás többek között így jutott rendszeres pénzbevételhez. Érdekes módon, ha egy levél feladója ilyen, a lengyel állami posta által természetesen nem elismert bélyegeket ragasztott a borítékra, és úgy dobta be a postaládába, a levél mégis megérkezett a címzethez, vagyis a postahivatal kezelte és a postás kivitte a küldeményt. (A lengyel szamizdat bélyegek gyűjteménye megtalálható és kutatható az OSA Archívumban, lásd <http://osaarchivum.org/db/fa/300-55-7-1.htm>.)

(a destabilizációt és a fél-autoritárius gyakorlathoz való visszatérést) vizsgálja, és a reziliencia alapvető elemeként a civil szektor létét és aktivitását hangsúlyozza.

Nemcsak a kiinduló állapot megítélése lehet azonban ellentmondásos, hanem a rendszert érő behatásoké is. A *Replika* jelen tematikus összeállításában közölt tanulmány, Raab és szerzőtársai (2015) munkája korunk egyik meghatározó jelensége, a megfigyelés (surveillance) hatását elemzi a reziliencia szempontjából. A mindenre kiterjedő megfigyelést a rendvédelmi szervek – egyes politikai erőkkal és a megfigyelés technikai infrastruktúrájának fejlesztésében és működtetésében érdekelt szereplőkkel együtt – hatékony megoldásnak tekintik a terrorista támadások és a közrendet veszélyeztető bűncselekmények megelőzésére, így a demokratikus jogállami rendszerek rezilienciájának növelésére alkalmas eszközt látnak benne. A megfigyelés azonban maga is erodálja azokat a demokratikus jogállami értékeket és alapvető jogokat, köztük a magánélethez és a személyes autonómiához való jogot, amelyek megvédése éppen a célja lenne. Így a társadalomnak és a benne élő egyéneknek nemcsak a terrortámadásokkal, hanem a mindenre kiterjedő megfigyeléssel szemben is reziliensnek kell lenniük.

Magyar visszhangok

Úgy tűnik, hogy a magyar társadalomtudományt, filozófiát és politológiát eddig elkerülte a rezilienciaalapú gondolkodás kurrens hulláma, talán csak Békés Vera 2002-es tanulmánya említhető kivételként, amelyben a szerző máris „napjaink járványszerűen terjedő slágerkategóriájának” tartja a reziliencia fogalmát, és azt elsősorban az ökológia, valamint fejlődés- és nevelépszichológia és családterápia területén vizsgálja. Megállapítása szerint „az elmúlt évtizedben egyre több, egymástól első látásra távoli tudományban érzékelhető egy olyan (paradigma)váltás, amit legrövidebben ökológiai fordulatnak lehet nevezni. Ez az episztemológus érdeklődésére feltétlen számot tartó folyamat – amely egyaránt jelent radikális tárgybeli és módszertani szemléletváltást – különösen várható következményeiben jelentős” (Békés 2002). Tamás és Bulla (2011) tanulmánykötete tekinthető az első, több tudományterületet és megközelítést reprezentáló átfogó magyar nyelvű publikációnak, amely ugyan címében és szerkesztési elveiben a sérülékenységi fogalma köré szervezi a kötet tanulmányait, de nemcsak alcímében – „A reziliencia esélyei” –, hanem elemzéseiben is képviseli a rezilienciaalapú gondolkodás számos elemét.¹⁸ Ugyanakkor érthető egyes szerzők ódzkodása a fogalom használatától, hiszen más terminusokkal korábban is leírtak és elemeztek rezilienciaszerű jelenségeket. Majtényi például több írásában is használja a német irodalomból és filozófiából ismert *Eigensinn* („ön-fejűség”) fogalmat annak érzékeltetésére, hogy az egyének a diktatúrában hogyan határolták el saját életüket a külvilág történéseitől (Majtényi 2003).

Mindezek mellett leginkább a biztonságtudományokban láthatók olyan kezdeményezések, amelyek a nemzetközi rezilienciadiskurzusok egyik hangsúlyos ágához kapcsolódva a biztonság és rendvédelem területén dolgoznak ki koncepciókat: ilyen a HREZIL projekt konferencia-előadásokat tartalmazó dokumentuma,¹⁹ illetve a „Veszélyhelyzeti stressz-ellenálló képesség vizsgálata, stressz-ellenálló képesség (reziliencia) kialakítása” című interaktív

¹⁸ Ugyanez a szerző- és szerkesztőpáros korábban a fenntartható fejlődés fogalmi ernyője alatt érintett hasonló kérdéseket (Tamás és Bulla 2006).

¹⁹ http://hadviseles.hu/rezilienciahonlap/H-Rezil_tanulmany.pdf

internetes oktatási anyaga,²⁰ amelyek a „Kritikus infrastruktúra védelmi kutatások” című TÁMOP program „Civil-katonai partnerség” szakmai alprogram részét képező „Viselkedés vészhelyzetben” kiemelt kutatási terület produktumai.

Bízható fejlemény, hogy más területeken is van példa magyar kutatók és kutatóhelyek bekapcsolódására a nemzetközi rezilienciakutatásokba: a 2015 tavaszi kőszegi Nemzetközi Nyári Egyetemen²¹ a „Resilience in non-metropolitan European Regions. Do we need a European Green Paper to overcome »Agglomeritis«?” című workshop a rezilienciaalapú gondolkodás urbanisztikai vonulatába²² illeszkedik, és egyúttal példát mutat a kutatások eredményeinek döntéshozatali szintre történő gyors visszacsatolására is. Fejérdy és Z. Karvalics (2015) jelen összeállításban közös tanulmánya „az Európát sújtó Agglomeritisz” terjedésével szemben a kis és közepes városok lakosságmegetartó erejének és kulturális rezilienciájának növelésére mutat be beavatkozástípusokat és fogalmaz meg javaslatokat.

Ha a hazai társadalomtudományi és filozófiai folyóiratok olvasói ritkán találkozhatnak is a reziliencia fogalmával, az internethasználó laikusoknak már több esélyük van magyar nyelvű weblapok látogatására ebben a témakörben. A reziliencia.com domain nevet egy tanácsadó vállalkozás használja „Életvezetési tanácsadás, konfliktuskezelés” felcímmel, szolgáltatásainak köre „Személyi- és párkapcsolati válságok, családi- és munkahelyi problémák, pénzkézelési tanácsadás, célkitűzés, önmegvalósítás, személyiségfejlesztés – coachinggal és mediációval”. Számos más oktató és tanácsadó cég is tart rezilienciatréningeket vagy ad ki ilyen témájú könyveket, például „Reziliencia tréning – A csapat pszichikai ellenálló képességének fejlesztésére. Elmélet és gyakorlat vezetőknél, trénereknek, coachoknak” címmel, vagy szervezetfejlesztési szolgáltatások részeként, avagy egyszerűen „Reziliencia fejlesztése tréning” cím alatt. A Magyar Írásterápiás Egyesület a „lélek lengéscsillapító” kutatásában²³ való részvételi lehetőséget, írásminta-elemzést, írásterápiás gyakorlatok végzését és reziliencianapló vezetését kínálja a jelentkezőknek. Megközelítésük szerint „a rezilienciához az alábbi 7 faktor szükséges: optimizmus, elfogadás, megoldásorientáltság, jövőformálás, kapcsolatok kezelése, felelősség vállalása, önszabályozás”. A reziliencia.hu domain viszont voltaképpen egy ökológiai blog, amely a természeti erőforrások kiaknázásával, a klímaváltozással, az ökoszisztémák rezilienciájával, illetve megbomlásával foglalkozik bejegyzéseiben. „Mi az a reziliencia?” című oldala a rezilienciát szemléletesen „keljfeljancsi-képességnek” nevezi, és korszerű definíciós elemeket tartalmaz, köztük a reziliencia értéksemlegességére vonatkozó megállapításokat, ami a pszichológiai-életvezetési oldalakon nem szokásos megközelítés.

A közölt tanulmányok elé

E felvezető tanulmány címét akár kiegészíthettük volna a döntéshozatali, implementálási és szolgáltatási szektorokra utalással is, mivel a reziliencia témakörét, kutatási és alkalmazási területeit áttekintve ez utóbbiak néhány példáját is felvillantottuk. Tanulmányunk célja az volt, hogy az itt következő tematikus összeállításban szereplő írások tágabb környezetét,

20 <http://hadviseles.hu/rezilienciahonlap/index.html>

21 A nyári egyetem a Társadalomtudományok és Európa-tanulmányok Intézete Alapítvány (Institute for Social and European Studies, ISES) évenként megrendezett szakmai eseménye, lásd <http://www.ises.hu/ises/rolunk>

22 E vonulat példája White és O’Hare (2014) korábban említett tanulmánya is, amely tértervezési megközelítése mellett a rezilienciakutatás elméleti oldalát is gazdagítja.

23 <http://irasterapia.hu/reziliencia/>

kontextusát és egymáshoz való viszonyát érzékeltesse, és egyúttal bemutassa néhány kurrens tudományos diskurzus témáját, érveit és fogalomhasználatát.

A rezilienciakutatás élvonalába tartozó külföldi szerzők itt közölt tanulmányait a szerkesztők angolból fordították. David Chandler és Jonathan Joseph írásai mintegy feleselnek egymással a reziliencia és a társadalom- és politikaelmélet viszonyában: Chandler a rezilienciaalapú gondolkodást a neoliberalizmust felváltó korszerű társadalomszervező elvnek tekinti, míg Joseph amellet érvel, hogy a reziliencia a neoliberalizmus korszerű jelensége, megjelenési formája. Raab és szerzőtársai a modern társadalmak alapjelensége, a mindenre kiterjedő megfigyelés (surveillance) ellentmondásos jellemzőit elemzik a reziliencia szempontjából.²⁴ Az összeállítás két eredeti, a szerkesztők felkérésére készült tanulmányt tartalmaz magyar szerzőktől. Majtényi György a magyar félmúlt egy kevésé feltárt rétegét, a kirekesztett társadalmi csoportok rezilienciáját elemzi az államszocialista Magyarországon. Fejérdy Tamás és Z. Karvalics László egy nemzetközi kutatócsoportban végzett munkájukat folytatva a kis- és közepes városok lakosságmegetartó erejének és rezilienciájának fokozására adnak eszköztárat és javaslatokat.

Mindezzel a *Replika* olvasói színvonalas válogatást kapnak a rezilienciakutatás kurrens eredményeiből és megközelítéseiből, ami remélhetőleg tovább erősíti a reziliencia fogalmának értő és kritikus használatát, értelmezését a hazai tudományos diskurzusok és gyakorlati alkalmazási területek széles spektrumában.

Hivatkozott irodalom

- Bakos Ferenc (szerk.) (1986): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai.
- Békés Vera (2002): A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára. In *Tudomány és történet*. Forrai Gábor és Margitay Tihamér (szerk.). Budapest: Typotex, 215–228.
- Bourbeau, Philippe (2013): Resiliencism: Premises and Promises in Securitisation Research. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1(1): 3–17. Interneten: http://philippebourbeau.net/uploads/3/5/3/2/3532952/bourbeau_resiliencism_final_version_resilience_2013.pdf.
- Bourbeau, Philippe (2015): Resilience and International Politics: Premises, debates, agenda. *International Studies Review* 17(3): 374–395.
- Bourbeau, Philippe (szerk.) (2016): *Handbook on Migration and Security*. Cheltenham: Edward Elgar. (Előkészületben.)
- Bulla Miklós és Tamás Pál (szerk.) (2006): *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Budapest: Új Mandátum. Interneten: http://www.socio.mta.hu/uploads/files/archive/5_fenntarthato_fejlodes.pdf.
- Bulla Miklós és Tamás Pál (szerk.) (2011): *Sebezhetőség és adaptáció. A reziliencia esélyei*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Burnell, Peter és Peter Calvert (1999): The Resilience of Democracy: An Introduction. *Democratization* 6(1): 1–32.
- Castilla, Editorial (szerk.) (1958): *Castilla's Spanish and English Technical Dictionary*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Chandler, David (2013a): Editorial. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1(1): 1–2.
- Chandler, David (2013b): Pre-emptive Strike: A Response to 'Resisting Resilience'. *Radical Philosophy* (179): 58. Interneten: <http://www.radicalphilosophy.com/extras/pre-emptive-strike>.
- Chandler, David (2015): A neoliberalizmuson túl: reziliencia, a komplexitás kormányzásának új módja. *Replika*, (94): 25–44.
- Cho, Albert, Simon Willis és Martin Stewart-Weeks (2011): *The Resilient Society. Innovation, Productivity, and the Art and Practice of Connectedness*. White Paper. CISCO Internet Business Solutions Group. Interneten: https://www.cisco.com/web/about/ac79/docs/ps/The-Resilient-Society_IBSG.pdf.

²⁴ Írásuk szervesen kapcsolódik a *Replika* „A megfigyelők megfigyelése (Surveillance studies)” tematikus számához (*Replika* 89. szám).

- Devlin, Joseph (szerk.) (1938): *The New Universities Webster Dictionary*. Cleveland – New York: The World Syndicate Publishing Co.
- Fejérdy Tamás és Z. Karvalics László (2015): Kis- és közepes városok reziliencia-súlypontjai. *Replika* (94): 113–127.
- Folke, Carl (2006): Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological Systems Analysis. *Global Environmental Change* (16): 253–267.
- Fowler, Henry Watson és Francis George Fowler (szerk.) (1951): *The Concise Oxford Dictionary of Current English. Fourth edition*. London: Oxford University Press.
- Greskovits, Béla (2015): The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy* (6): 28–37.
- Gunderson, Lance H. és C. S. Holling (2002): *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington D. C.: Island Press.
- Hamel, Gary és Liisa Välikangas (2003): The Quest for Resilience. *Harvard Business Review* (2003. szeptember 1.). Interneten: <https://hbr.org/2003/09/the-quest-for-resilience>.
- Hanna, Susan, Carl Folke és Karl-Göran Mäler (szerk.) (1996): *Rights to Nature: Ecological, Economic, Cultural and Political Principles of Institutions for the Environment*. Washington D. C.: Island Press.
- Holling, C. S. (1998): Two Cultures of Ecology. *Conservation Ecology* 2(2): 4. Interneten: <http://www.consecol.org/vol2/iss2/art4/>.
- Ignatieff, Michael (2015): *Resilience and the Unimaginable*. (Kézirat.)
- Joseph, Jonathan (2015): A reziliencia mint bégyazott neoliberalizmus: a kormányzatiság egy megközelítése. *Replika* (94): 45–61.
- Longstaff, Patricia H., Nicholas J. Armstrong, Keli Perrin, Whitney May Parker és Matthew A. Hidek (2010): Building Resilient Communities: A Preliminary Framework for Assessment. *Homeland Security Affairs* (6)3: 1–23. Interneten: <https://www.hsaj.org/articles/81>.
- Majtényi György (2003): Ön-fejűség. A másik Németország történelme. *Aetas*, 18(1). Interneten: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00024/2003-1-11.html>.
- Majtényi György (2015): Reziliencia az államszocialista Magyarországon. *Replika* (94): 95–112.
- Müller Géza (1981): Szelektált és nem szelektált egérs populációk teljesítménye, az egymást követő nemzedékekben eltérő mértékű fehérjeellátás mellett. *Állattenyésztés és Takarmányozás* 10(3): 279–282.
- Nathan, Andrew J. (2003): Authoritarian Resilience. *Journal of Democracy* 14(1): 6–17.
- Neocleous, Mark (2013a): Resisting Resilience. *Radical Philosophy* (178): 2–7. Interneten: <http://www.radicalphilosophy.com/commentary/resisting-resilience>.
- Neocleous, Mark (2013b): A Reply. *Radical Philosophy* (179): 59. Interneten: <http://www.radicalphilosophy.com/extras/pre-emptive-strike>.
- Procter, Paul (szerk.) (1978): *Longman Dictionary of Contemporary English*. Burnt Mill, Harlow: Longman Group Ltd.
- Raab, Charles, Richard Jones és Székely Iván (2015): Megfigyelés és reziliencia elméletben és gyakorlatban. *Replika* (94): 63–93.
- Rappaport, Roy A. (1967): *Pigs for the Ancestors: Ritual in the Ecology of a New Guinea People*. Yale University Press.
- Reading, Hugo F. (szerk.) (1977): *A Dictionary of the Social Sciences*. London – Henley – Boston: Routledge – Kegan Paul.
- Rév István (1996): Az atomizáció előnyei. *Replika* (23–24): 141–158. Interneten: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/2324/10rev.htm>.
- Scott, James C. (1996): Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika* (23–24): 109–130.
- Slater, Tom (2014): The Resilience of Neoliberal Urbanism. *Open Security* (2014. január 28.). Interneten: <http://www.opendemocracy.net/opensecurity/tom-slater/resilience-of-neoliberal-urbanism>.
- Swire, Peter (2015): *Some Thoughts on Cyber-Resiliency, Time, and Surveillance*. (Előadás: National Academy of Science, Computer Science and Telecommunications Board Forum on Cyber Resilience, Washington, D.C.) Interneten: <http://www.peterswire.net/wp-content/uploads/Cyber-Resiliency.040615.pptx>.
- Vayda, Andrew P. és Bonnie J. McCay (1975): New Directions in Ecology and Ecological Anthropology. *Annual Review of Anthropology* (4): 293–306. Interneten: <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.an.04.100175.001453?journalCode=anthro>.
- White, Iain és Paul O'Hare (2014): From Rhetoric to Reality: Which Resilience, Why Resilience, and Whose Resilience in Spatial Planning? *Environment and Planning C: Government and Policy* 32(5): 934–950. Interneten: <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=c12117>.